

КЛАСІФІКАЦЫЯ ЗАОНІМАЎ ПАВОДЛЕ ПАХОДЖАННЯ (параўнальны аспект)

Акостка М. А. (УА БДПУ імя М. Танка, Мінск)

Навуковы кіраўнік – А. С. Васілеўская, канд. філал. навук, дацэнт

Назвы жывёл, як і іншыя словы беларускай мовы, паводле паходжання падзяляюцца на дзве групы – спрадвечна беларускую і запазычаную лексіку. Большая частка заонімаў адносіцца да спрадвечна беларускай лексікі, у якой вылучаюць некалькі пластоў.

Самы старажытны пласт – гэта агульнаславянскія (праславянскія) словы, якія з’яўляюцца ядром слоўніка кожнай славянскай мовы. Да іх адносяцца назвы свойскіх жывёл: **бык, карова, кабан, кабыла, конь, каза**; дзікіх звяроў: **воўк, ліса, заяц**; птушак: **лебедзь, варона, арол**. Пераважная большасць такіх заонімаў – гэта аднакарэнныя, невытворныя словы. Яны маюць адпаведнікі ва ўсіх славянскіх мовах або ў асобных іх групам: бел. **воўк**, укр. **вовк**, рус. **волк**, ст.-рус. **вълкъ**, ст.-слав. **вълкъ**, балг. **вълк**, сербахарв. **вуќ**, словц. **vlk** і польск. **wilk** з праславянскага ***vylkъ** ‘валачы’; бел. **выдра**, укр. **видра**, рус. **выдра**, чэш. **vudra**, словц. **vudra**, польск. **wydra** ‘водная жывёла’; бел. **бабёр**, рус. **бобёр**, укр. **бібр**, балг. **бѣбър, бѣбър, бѣбер**, чэш. **bobr**, польск. **bóbr** паходзяць з індаеўрапейскага ***bhe-bhru-** ‘карычневы’. Такія словы з’яўляюцца агульнаўжывальнымі, міжстылёвымі, уваходзяць у асноўны лексічны фонд беларускай мовы.

Другі пласт – гэта агульнаўсходнеславянскія словы, якія пасля распаду агульнаславянскага моўнага адзінства з’явіліся толькі ў мове ўсходніх славян. Такіх слоў няма ў іншых славянскіх мовах: **галка, жаваранак, каршун, кошка, курапатка, снягір**. Напрыклад, заонім **жаваранак**, на думку М. Фасмера, этымалагічна з’яўляецца складаным словам: другая частка звязана са словам **воран**, а першая, магчыма, з’яўляецца гукапераймальнай. У іншых славянскіх мовах птушка мае іншыя назвы: польск. **skowronek**, чэшс. **skřivan**, балг. **чучулига**.

Трэці пласт – уласнабеларускія словы: **бусел, берасцянка, кнігаўка, гусеніца**. Менавіта ўласнабеларускія словы складаюць нацыянальную спецыфіку лексічнай сістэмы нашай мовы. Яны ўтвараліся ў выніку фанетычнага пераафармлення спрадвечнага лексічнага фонду: з’яўленне пратэтычных **в, г** перад націскнымі **о, у** (**вуж, гусеніца**); пры дапамозе суфіксаў, напрыклад, **-к-**: **авечка (овьца)**, на аснове ўласнага матэрыялу па ўласных словаўтваральных мадэлях (**бусел, слімак**) [1, с. 60].

Сярод запазычанняў можна вылучыць наступныя пласты лексікі: паланізмы (**быдла, малпа, шпак**), лацінізмы (**буйвал, дэльфін, мул, пелікан**), грэцызмы (**гідра, гіпанатам, кракадзіл, хамелеон**), цюркізмы (**бахмат, беркут, бугай, кабан, саранча, таракан**) і інш.

Калі параўноўваць назвы жывёл у рускай і беларускай мовах, то трэба адзначыць, што большая іх частка з’яўляецца агульнаславянскімі або ўсходнеславянскімі словамі, таму ў словах назіраюцца фанетычныя адрозненні – зацвярдзелыя зычныя, наяўнасць прыстаўных зычных, з’явы акання і якання, дзекання і цекання ў беларускай мове: бел. **вожык** – рус. **ежик**, бел. **певень** – рус. **петух**, бел. **мядзведзь** – рус. **медведь**, бел. **васьміног** – рус. **осьминог**, бел. **дэльфін** – рус. **дельфин** і інш.

Як правіла, адрозніваюцца ў абедзвюх мовах лексемы, розныя па паходжанні. Напрыклад, слова **малпа** ў беларускай мове з’яўляецца паланізмам, у рускай жа мове яму адпавядае ўласна рускі назоўнік **обезьяна**, які ўзнік пад уплывам народнага **облизать**.

Найбольш часта адрозніваюцца словы, якія з'яўляюцца ўласна беларускімі і ўласна рускімі па паходжанні. У аснову такіх заонімаў пакладзены розныя прыкметы: бел. *бусел* – рус. *аист*, бел. *слімак* – рус. *улитка*, бел. *качка* – рус. *утка*, бел. *зязюля* – рус. *кукушка*, бел. *пацук* – рус. *крыса*, бел. *крумкач* – рус. *ворон*. Напрыклад, назва *ворон* у рускай мове паходзіць ад колеру самой птушкі – *вороной* ‘чёрной масти’, а ў беларускай мове назва *крумкач* звязана з гукаперайманнем, яна паходзіць ад літоўскага дзеяслова *kruĩkti* ‘каркаць (пра варон)’. Шляхам гукапераймання ўтвораны і назоўнікі *кукушка* і *зязюля*, аднак у беларускай мове гук [к] змяніўся на гук [з'] у выніку палаталізацыі. Паходжанне слова *аист* звязана з польскім *hajster* ‘шэрая цапля’, *бусел* – ад колеру *буселы* ‘выцвіўшы, бледны’. Назоўнік *улитка* ўтвораны ад чэшскага прыметніка **ulitъ* ‘полий’, а ў перакладзе з грэчаскай мовы азначае ‘той, хто носіць свой дом’, назва *слімак* у беларускай мове звязана са знешняй прыкметай – жывёла пакрытая слізю. Слова *утка* ў індыйскай мове мае адпаведнік *ātīṣ* ‘вадзяная птушка’, а слова *качка* ад ‘качацца’.

Значна радзей розныя заонімы ў рускай і беларускай мовах – гэта словы, аднолькавыя па паходжанні. Напрыклад, рускае слова *белка* паходзіць ад старажытнарускага словазлучэння бѣла вѣверица ‘белая белка’. Як бачым, у рускай мове засталася слова, якое абазначала прымету, – *белка*, а ў беларускай мове – слова, якое абазначала саму жывёлу – *вавёрка*.

На матэрыяле слоў прадметна-тэматычнай групы “Жывёльны свет” бачна, што заонімы ў беларускай і рускай мовах маюць некаторыя асаблівасці, што звязана, з аднаго боку, з паходжаннем слоў, а з другога – з фанетычнымі асаблівасцямі моў.

Літаратура

1. Баханькоў, А. Я. Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы / А. Я. Баханькоў. – Мінск: Навука і тэхніка, 1994. – 463с.
2. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / пад аг. рэд. К. К. Атраховіча (Кандрата Крапівы). – Мінск: БелСЭ, 1977–1984. – Т. 1–5.
3. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://vasmer.narod.ru/p109.htm>. – Дата доступу: 27.03.2017.